

Véber Virág:

Burjánzó implicit előítéleteink

Michael Brownstein – Jennifer Saul (szerk.): *Implicit Bias and Philosophy vol. 1.: Metaphysics and Epistemology*¹

Michael Brownstein – Jennifer Saul (szerk.): *Implicit Bias and Philosophy vol. 2.: Moral Responsibility, Structural Injustice, and Ethics*²

Bizonyos szempontból a legtöbben kicsit idealisták vagyunk: küzdünk a megkülönböztetés minden formája ellen, mintha az valami rajtunk kívül álló, a társadalom „sötét oldalán” zajló dolog lenne – és közben észre sem vesszük, hogy néha mi is a nem kívánatos oldalon állunk: elvárjuk másoktól, hogy ne legyenek előítéletesek, miközben mi magunk is gyakran azok vagyunk. Már szinte paradoxonnak tűnhet, hogy egyszerre harcolunk a diszkrimináció ellen, és életben is tartjuk. Michael Brownstein és Jennifer Saul, *Implicit Bias and Philosophy* címmel 2016-ban jelentetett meg egy két kötetes antológiát, amelyben több szerző világít rá az implicit előítéleteket övező komplex problémákra. Az implicit előítéletek legfőbb jellemzője, hogy anélkül befolyásolnak minket, hogy ennek tudatában lennénk – sőt, hiába utasítjuk el nyilvánosan azokat az ítéleteket, amelyeket magukban hordoznak, a felszín alatt továbbra is bennünk dolgoznak.

Az első kötet – *Implicit Bias and Philosophy vol. 1.: Metaphysics and Epistemology* – az implicit attitűdök rövid bemutatásával kezdődik, amely magába foglalja az implicit attitűdökkel kapcsolatos kutatásokat, és azok különböző mérési módszereit, köztük a jól ismert implicit asszociációs tesztet (IAT). A kötet fejezetei olyan kérdésekre keresik a válaszokat, mint mi jellemzi az implicit előítéleteket? Milyen az implicit előítéletek szerkezete, és hogyan illeszked-

¹ Michael Brownstein – Jennifer Saul [szerk.]: *Implicit bias and philosophy vol. 1.: Metaphysics and epistemology*. New York, Oxford University Press, 2016. továbbiakban: 1. köt.

² Michael Brownstein – Jennifer Saul [szerk.]: *Implicit bias and philosophy vol. 2.: Moral responsibility, structural injustice, and ethics*. New York, Oxford University Press, 2016. továbbiakban: 2. köt.

nek az elme rendszerébe? Mentális állapotok-e az implicit előítéletek? Milyen mechanizmusok jelentik az implicit előítéletek és a sztereotípiák alapját?

A második kötet – *Implicit Bias and Philosophy vol. 2.: Moral Responsibility, Structural Injustice, and Ethics* – morál- és politikai filozófiai kérdéseket vizsgál. A kötet egyes szerzői az implicit előítéletekért viselt morális felelősség kérdését tárgyalják, míg mások a társadalmilag elnyomott csoportokat érő strukturális igazságtalanságok természetéről és hatásairól írnak; továbbá érdekes tanulmányokat olvashatunk arról, hogy hogyan kellene erényesebb ágensekké válnunk, akik képesek befolyásolni az implicit előítéleteket, illetve hogyan kellene a diszkriminációs törvénynek kezelnie az implicit előítéleteket.

A két kötet jól kiegészíti egymást; az implicit előítéletek természetéről szóló metafizikai fejtegetések elvezetnek minket az alkalmazott etika gyakorlatiasabb világába. Mindkét művet a Sheffield-i Egyetemen tartott workshop-ok³ anyagaiból állították össze, amelyeken javarészt filozófusok és pszichológusok vettek részt.

Mára jelentős empirikus szakirodalommal rendelkezünk ahhoz, hogy kijelenthessük: a legtöbb ember – gyakran a tudatosan vállalt hitük, értékeik és attitűdjeik ellenére – implicit előítéletekkel rendelkezik, és ezek az előítéletek befolyásolják a viselkedésüket. Például, az implicit faji előítéletek azt feltételezik, hogy az emberek többsége kedvezőbb értékelést ad a sztereotipikusan fehér nevekkal rendelkező (pl. Emily, Greg) pályázóknak, mint sztereotipikusan fekete nevekkal rendelkezőknek (pl. Jamal, Lakisha), még ha azonos képességekkel, végzettséggel rendelkeznek is.⁴ Az embereknek gyakran vannak olyan gondolataik és érzéseik, amelyekről nem számolnak be szóban, és amelyekről nem egyáltalán nem is tudnak. Az implicit előítéletek „felfedezése” azonban nem újdonság; az viszont igen, hogy tudományosan mérhetővé váltak. A mérési technikákban bekövetkezett változásoknak köszönhetően a korábban említett IAT vált az implicit előítéletek detektálásának elsődleges eszközévé.⁵ Az IAT anélkül méri az emberek attitűdjét, hogy közvetlenül megkérdezné őket arról, "mit gondolsz a XY-ról?". Többféle teszt típust ölel fel a program: a teljesség

³ 2011 és 2012 között. 1. köt. 3.

⁴ Lásd: Marianne Bertrand – Sendhil Mullainathan: „Are Emily and Greg More Employable than Lakisha and Jamal? A Field Experiment on Labor Market Discrimination”, *The American Economic Review* 2004, Vol. 94, No. 4, 991-1013.

⁵ A teszt kitölthető már magyar nyelven is: <https://implicit.harvard.edu/implicit/hungary/> Letöltve: 2017. 12. 29.

igénye nélkül lehet szexuális irányultság, bőrszín, rassz, súly és kor szerint mérni az előítéletes viselkedést. A tesztek arra épülnek, hogy felvillanó képek és tulajdonságok alapján kell minél gyorsabb választ adnunk, így próbálja elérni, hogy az első benyomásunkat tükrözzék az eredmények; továbbá figyeli azt is, hogy mennyire gyorsan válaszol a tesztalany.

A tanulmányok értelmezéséhez fontos kiemelni még Claude Steele pszichológiai kísérletét, amelyben a sztereotípa-fenyegetettséget (*stereotype threat*) vizsgálja.⁶ A vizsgálat során egy sztereotipizált csoport tagjainak olyan feladatot kellett végrehajtaniuk, amelyben a sztereotípa szerint a csoport tagjai alulteljesítenek; például a szőke nőknek meg kellett oldani egy logikai fejtörőt. A kísérlet eredménye az lett, hogy azok teljesítettek gyengébben, akik kaptak valamilyen megjegyzést a csoportjukra vonatkozó előítéllettel kapcsolatban; azok pedig, akiket a kísérlet során nem ért előítélet, jobban megoldották a feladatot.

A *Metaphysics and Epistemology* kötetben Ron Mallon foglalkozik kiemelten a sztereotípa fenyegetettség kérdésével: azzal érvel, hogy a sztereotípa fenyegetettség által érintett magatartásformákat úgy kell értelmezni, mint szándékos, stratégiai válaszokat a társadalmi körülményekre. A szerző célja a sztereotípa fenyegetettség olyan magyarázata, amely nem úgy kezeli a sztereotípa fenyegetettséget, mint ami teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a hinni, és vágyakozásra képes ágenst; véleménye szerint a sztereotípa fenyegetettségére úgy kellene tekintenünk, mint ami megmutatja, hogy a társadalmilag fenyegető szituációkban hogyan viselkednek a racionális cselekvők. Stacey Goguen, *Stereotype Threat, Epistemic Injustice, and Rationality* című írásában szembe fordul Mallon állításával: a sztereotípa fenyegetettség egyfajta episztemikus igazságtalansághoz vezethet, mivel éppen az ember saját státuszát kérdőjelezheti meg, mint racionális és megbízható megismerő, a tisztességtelen és megbélyegző sztereotípiák miatt. Goguen szerint a sztereotípa fenyegetettségnek sokkal szélesebb hatásköre van, mint azt a kutatók általában gondolják; károsítja és torzítja az egyén magabiztosságát, kétségbe vonja az emberek a saját racionalitásukba, vagy az emberiségbe vetett hitét.

A sztereotípa fenyegetettség egy sor elméleti kérdést is felvet, amelyre több írás is reflektál a kötetben: Keith Frankish és Bryce Huebner az implicit előíté-

⁶ Claude Steele – Joshua Aronson: „Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans”, *Journal of Personality and Social Psychology* 1995, Vol. 69. No. 5, 797-811.

letek mechanizmusait vizsgálják. Frankish írásában nagy szerepet kap a kettős folyamat (*dual-process*) elmélet: eszerint az elme két adatfolyamfeldolgozási folyamatot foglal magában: egyrészt a gyors, automatikus, tudattalan, asszociatív (1. típusú) folyamatokat, ami nem veszi igénybe az emlékezést; másrészt a pedig lassú, irányított, tudatos (2. típusú) folyamatok, amelynek memória rendszere képes tanulásra. Frankish a kettős folyamat elmélet „erős” formája ellen érvel, amely szerint minden rendszer egységes, független – ehelyett azt javasolja, hogy valójában kétféle kognitív folyamat létezik, de ezek nem teljesen függetlenek egymástól. Azt állítja, hogy az implicit előítéletek 1. típusú ítéleteket képviselnek, majd megvizsgálja azokat a feltételeket, amelyek mellett az előítéletmentes 2. típusú ítéletek felülbíráhatják az 1. típusú ítéleteket. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, „metakognitív motiváció” szükséges: az ágensnek rendelkeznie kell egy 1. típusú vággyal, hogy amivel részt tud venni a 2. típusú érvelésben, és ez a vágy felülírja magát az előítéletet. Huebner pedig elutasítja azt az elképzelést, hogy az implicit előítéleteket kizárólag asszociatív mechanizmusok hozzák létre. Ehelyett kidolgoz egy modellt arról, hogy az asszociatív és következtetési (*inferential*) rendszerek hogyan irányítják a viselkedést azokban az esetekben, amikor az implicit előítéletek működésbe lépnek. Huebner a cselekvés-létrehozás (*action-generation*) három elemű modellje mellett érvel, amely magában foglalja (1) a pavlov-i rendszerek párhuzamos működését, amelyek reflexszerűen kiváltják a megközelítési/elkerülési magatartást, (2) az asszociatív „modellmentes” rendszereket, amelyek értékeket rendelnek a cselekedetekhez a korábbi cselekvés következmények alapján, és (3) a „modell alapú” következtetési rendszereket, amelyek a jövőbeli cselekvések lehetséges kimenetelét jelzik, és értékeket rendelnek a cselekedet-következmény párokhoz. Huebner bemutatja, hogy hogyan működik együtt az cselekvés-létrehozó rendszerek párhuzamos működése az implicit előítéletek kialakításában és fenntartásában.

Jules Holroyd és Joseph Sweetman azokat a jelenségeket vizsgálják, amelyek az implicit előítélet kategóriájába tartoznak. Elutasítják David Amodio és munkatársai nézetét, mely szerint alapvetően kétféle implicit asszociáció van: az implicit szemantikus asszociációk és az implicit affektív (vagy értékelő) asszociációk. A legfrissebb adatok széles körére támaszkodva a szerzőpáros azzal érvel, hogy vannak különböző implicit asszociációk, amelyek lényegesen eltérő jellemzőkkel bírnak, ezért több figyelmet kellene fordítani az implicit előítéletek heterogenitására, s ezzel eredményesebb lehetne a következményeikkel szembeni harc. Edouard Marchery írása talán a legradikálisabb metafizikai álláspontot

képviseli a kötetben: azt állítja, hogy az implicit attitűdök nem mentális állapotok, hanem jellemvonások, diszpozíciók. Machery szerint ezzel az implicit attitűdök több rejtélyes tulajdonságát megmagyarázhatjuk, beleértve a mért implicit attitűdök változatosságát.

Louise M. Anthony egy reflexióval került be az antológiába: Jennifer Saul 2013-ban megjelent *Scepticism and Implicit Bias*⁷ című cikkéhez fűz megjegyzéseket, melyben Saul arra világít rá, hogy az implicit előítéletek a szkepticizmus egy új formáját alkották meg. Anthony szerint ez a saul-i szkepticizmus (ahogyan ő nevezi) sokkal destruktívabb, mint a hagyományos szkepticizmus: Saul szerint az alapján, amit eddig az implicit előítéletekről tudunk, nem indokolt hinnünk abban, amiben eddig hittünk, és valószínűnek tűnik, hogy az eddigi hiteink ebben a témában hamisak. Anthony szerint a saul-i szkepticizmus inkább gyakorlati, mint spekulatív: nem pusztán az ítéleteink igazolását kérdőjelezi meg, hanem inkább pozitív okot ad arra, hogy azt higgyük, bizonyos ítéleteink igazolatlanok (*unjustifia*).

Az elméleti síkról a kötet ügyesen átvezeti az olvasót a gyakorlatiasabb kérdésekhez: Alex Madva, *Virtue, Social Knowledge, and Implicit Bias* című írásában arra fókuszál, hogy az faji és nemi alapon elszenvedett sérelmek és egyenlőtlenségek nagymértékben függenek a társadalmi-intézményi erőktől, és intézményi változások szükségesek a károk orvoslására. De az intézmények szabályokból és törvényből vannak megalkotva, plusz emberekből, hiszen ők tartják fent; ha tartós változást akarunk elérni, meg kell értenünk azokat az emberek szerepét a sérelem okozásban, s éppen ezért Madva az egyének szerepére koncentrálna.

A kötetben hangsúlyos szerepet kapnak a nemi megkülönböztetésen alapuló előítéletekkel kapcsolatos írások. Catherine Hundleby az előítéletek egy kevésbé elismert aspektusával foglalkozik: a status quo előítéletekkel. Eszerint a férfi sztereotípiák általában pozitívabbnak bizonyultak, mint a nőket érintők, és ezek a sztereotípiák megragadják, hogy az emberek hogyan néznek a férfiakra és a nőkre, a fiúkra és a lányokra, és talán arra is, hogy hogyan képzeljük el magunkat. A status quo motiválja az emberek, és a társadalmi csoportok értékelését az aktuális társadalmi hierarchiákkal összhangban, és befolyásolja a tudományos törekvések működését, amit Hundleby az androcentrizmus elemzésén keresztül mutat meg: a norma vagy az értékelés standardja a férfi. Hasonló

⁷ Jennifer Saul: „Scepticism and Implicit Bias”, *Disputatio* 2013, Vol. 5, No. 37, 243-263.

területen mozog Carole J. Lee: írásában a közelmúltban végzett kutatásokat vizsgálja – kiemelten Stephen Ceci és Wendy Williams, *Understanding current causes of woman's underrepresentation in science* című cikkét –, amelyek azt mutatják, hogy a STEM⁸ diszciplínáiban kimutatható a nemek közötti egyenlőtlenség. Lee szerint a nemek közötti egyenlőségre irányuló erőfeszítések finanszírozása továbbra is alapvető fontosságú az adatok elemzése alapján.

Jennifer Saul, Eleanor Miles és Laura Di Bella azt vizsgálják, hogy az explicit és implicit előítéletek hogyan befolyásolják a filozófiát, mint szakmát. Úgy találják, hogy mind a férfi, mind a női filozófusok hajlamosak a filozófusokat a férfiasággal társítani, ráadásul a férfi filozófusok implicit módon teszik ezt. Azonban a női filozófusok egyre növekvő mértékben, szintén implicit módon társítják a filozófiát a nőiséggel. Ezek az eredmények fontos következményekkel járnak a nők alulreprezentáltságának leküzdésére a filozófiában: először is, a férfiasággal való implicit kapcsolat talán a férfi filozófusok filozófiájára nézve implicit előítéletek idéz elő, ami azt sugallja, hogy az olyan intézkedések, mint az anonimitás, fontosak lesznek a megvalósításhoz. Másodsor, a nőkben feltárt explicit és implicit előítéletek mintázata azt sugallja, hogy a sztereotípiák fenyegettség elleni küzdelem kiemelt jelentőséggel bír. A matematikával foglalkozó nők, akik kifejezetten férfias szakmának gondolják a matematikát, de implicit módon társítják a nőiséggel, a leginkább érzékenyek a sztereotípiák fenyegettséget csökkentő beavatkozásokra. A tanulmányt végig rendkívül impresszív diagramokkal tűzdelték tele a szerzők, amelyek állításaikat igazoló kutatások eredményeit mutatják be.

A Moral Responsibility, Structural Injustice, and Ethics alcímet viselő második kötet hangsúlyos jellemzője – és talán hátránya is egyben –, hogy csak olyan írásokat tartalmaz, amelyekben a szerző az implicit előítéleteinkért és/vagy az implicit előítéletes viselkedésért felelőssé teszi a cselekvőt. A perspektívabővítés helyett, amelyben mindkét oldal érveit-ellenérveit megismerhetnénk, csak arról olvashatunk, hogy miért is kellene pellengérré állítanunk az implicit előítéletekkel rendelkező személyt. Úgy vélem, talán érdemesebb lett volna mindkét tábort bemutatni, hogy teljesebb képet kaphasson az olvasó a diskurzusról, ez azonban nem valósult meg.

⁸ Science, Technology, Engineering, and Mathematics – Tudomány, Technológia, Gépészet, és Matematika

Az első kötetben kiemelt jelentőségű sztereotípiá fenyegetettség Lawrence Blum írásában is megjelenik: egy kritikával él az egyéni pszichológia széles körű elkötelezettségével szemben, azzal érvelve, hogy a sztereotípiá-fenyegetettséghez való individualista megközelítés csak a strukturális igazságtalanságok elfedésében segít. Anne Jacobson cikke is hasonló elgondolásra épít: a pszichológiai kutatások eredményei alapján nem jó módszer, ha az egyéni előítéletek ellen küzdünk, mert ezzel nem tudjuk megszüntetni a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Natalia Washington és Daniel Kelly azzal érvelnek, hogy vannak olyan esetek, amikor az embert felelősségre kell vonni az implicit előítéletek által befolyásolt magatartásformákért, még akkor is, ha az illető nincs tudatában az előítéletnek. A megoldás azonban nem az egyéni előítéletek felszámolása, hanem egy olyan epiztemikus környezet létrehozása, amelyben az erkölcsi felelősség és a kirekesztés szempontjából releváns tudás mindenki számára rendelkezésre áll.

Samantha Brennan írását a mikro-igazságtalanságok jelenségére építi fel: a szerző rengeteg példát hoz, egyet emelnék ki ezek közül. Ha megvizsgáljuk különböző emberek várakozási idejét egy kávézóban, akkor megdöbbentő az eredményt kapunk: a nők átlagosan 20 másodperccel többet várakoznak, mint a férfiak ugyanarra a rendelésre. A hátrányos megkülönböztetés gyakran ilyen apró pillanatokban manifesztálódik csupán. Brennan – követve a többieket a sorban – azt a megoldást javasolja, hogy az egyéni felelősség keresgélése helyett intézményi szinten kellene megoldani a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Sie és a Voorst Vader-Bours páros ezen a gondolati síkon mozogva arra hívják fel a figyelmet, hogy az előítéleteket az emberek hozzák létre és tartják fenn. Az előző szerzőkkel ellentétben úgy vélik, a megoldáshoz vezető út mégis az egyéneken keresztül vezet: az egyes ember úgy tud segíteni az előítéletek megszüntetésében, ha hozzájárul a megkülönböztetés leküzdésére irányuló kollektív erőfeszítésekhez. Ehhez gyakorlati útmutatót is kapunk: a szerzőpáros Patricia Devine stratégiáit idézi. Devine kifejlesztette az úgynevezett szokásokat megszüntető beavatkozások technikáikat (*habit-breaking intervention techniques*), amelyekkel csökkenthetők az előítéletes viselkedések. Például: egy adott sztereotípiát cseréljük le nem sztereotipikus válaszra; képzeljük el egy részletgazdag, pozitív ellen-sztereotipikus példát; növeljük a csoportközi kapcsolatok lehetőség-

gét.⁹ Más stratégia lehet, ha szokásformáló technikákat alkalmazunk: ezek tipikusan ha-akkor formulák. Például: ha meglátok egy színesbőrű férfit, akkor gondolkodok arra, hogy ő kedves ember. Vagy: ha találkozok egy vezető beosztású nővel a munkahelyemen, akkor valóban kezeljem őt úgy, mint egy vezetőt. A viselkedésünk kritikus vizsgálatával megelőzhető az a cselekedetek, amelyekkel megsérthetjük a másikat. Clea F. Rees az előző szerzőpárosához hasonlóan egyéni szinten próbálja megoldani a problémát: azt állítja, hogy az implicit előítéletek elleni hatékony küzdelem erős egyéni elkötelezettségeket követel, mert csak így tudjuk a többi emberrel méltányosan bánni. Rees olyan kutatásokra támaszkodik, amelyek azt mutatják, hogy ha ezek az erős elköteleződések automatizálva vannak, akkor azok hatással vannak a kognitív-érzelmi feldolgozásra, tudatos erőfeszítés vagy tudatosság nélkül. Az elköteleződések nemcsak mentesek sok olyan korlátozástól, amelyek visszafogják más önszabályozási stratégiák potenciális hatékonyságát, de fokozatosan megváltoztathatják az alapul szolgáló kognitív-érzelmi feldolgozási rendszert is, ezáltal gyengíthetik az implicit előítéleteket. Rees azzal érvel, hogy a méltányosságra vonatkozó egyedi kötelezettségvállalások fejlesztése és fenntartása nem pusztán egyéni kérdés, hanem olyan oktatást és közösséget igényel, amely aktívan ösztönözi az erkölcsi szokások kialakítását és fenntartását.

Robin Zheng is az egyéni felelősségvállalás mellett foglal állást: felelősek vagyunk a viselkedésünkért, amelyet az implicit előítéleteink okoztak, ha ezek tükrözik az értékítéleteinket. Michael Brownstein pedig kontextualista stratégiát alkalmaz: azt állítja, hogy az implicit előítéletek etikájának arra kellene összpontosítania, hogy az ágensek milyen módon tudnak helyes viszonyt ápolni a viselkedésüket befolyásoló helyzetekkel. A létrejövő diskurzus az ágensen belül zajló – akár ellentétes – attitűdök, mentális állapotok kapcsolatára fókuszál, ez pedig Brownstein szerint elősegíti a hatékonyabb előítélet-csökkentő beavatkozások megtervezését.

A könyv utolsó fejezete kicsit kilóg az eddigi írások közül, de társadalmilag nagyon is releváns témát dolgoznak fel: Katya Hosking and Roseanne Russell azt próbálja bizonyítani, hogy a brit diszkriminációellenes törvények miért nem képesek ténylegesen szankcionálni a hátrányos megkülönböztetést. A

⁹ Patricia Devine – Patrick Forscher – Anthony Austin – William Cox: „Long-term reduction in implicit race bias: A prejudice habit-breaking intervention”, *Journal of Experimental Social Psychology* 2012, Vol. 48. No. 6, 1267-1278.

korábbi, olykor meglehetősen absztrakt tanulmányokkal szemben a szerzőpáros egy gyakorlati problémát választott.

Olykor kicsit értetlenül ingattam a fejem egy-két tanulmány elolvasása közben, mert olybá tűnik, mintha a sztereotípiá – ahonnan talán ez az egész diskurzus elindult – elvesztette volna eredeti jelentését, amivel még Walter Lippmann ruházta fel 1922-ben.¹⁰ Lippmann ezzel a fogalommal írta le azokat egyszerűsített „kis képeket”, amelyek a fejünkben élnek az emberek különböző típusairól. Segíti az általánosítást, a világban való eligazodást; és nincs automatikusan negatív konnotációja. Ezzel szemben – vegyük csak a sztereotípiá fenyegetettségét – ma már valami ördögtől való dolognak tartjuk, és szinte ösztönösen rossz tulajdonságokra gondolunk. Nem állítom, hogy az implicit előítéletek jobbá teszik a világot, de főleg a morális felelősség kapcsán érdemesebb lenne a „hátrébb az agarakkal” pozíciót felvenni, mert feltehetően attól sem lesz jobb, ha szinte ész nélkül mindenkit felelősségre vonunk.

Mindkét kötet tanulmányait végigbogarászva tartom magam ahhoz a gondolathoz, hogy valamennyien – a kötet szerzői is – idealisták vagyunk. Főleg a második kötetben, a szerzők szinte kivétel nélkül mind a morális felelősség képzeletbeli bitófájára küldenek bennünket az implicit előítéleteinkért. Mellettük szóljon, változatos nézőpontokat sorakoztatott fel Brownstein és Saul a szerkesztés során, azonban megfélemlkeztek két rendkívül fontos szempontról: emberek vagyunk, és az élet ritkán fekete-fehér. Mielőtt a képzeletbeli kötelet a nyakunkba akasztanák, érdemes lenne elgondolkodni, hogy valóban ennyire sok időt töltünk azon a bizonyos „sötét oldalon”? Vitathatatlan, hogy az implicit előítéleteknek negatív következményei vannak a hétköznapjainkban: de valóban ennyire súlyos lenne a helyzet, hogy szinte már erőszakosan, így vagy úgy, de az emberek többségét morálisan felelőssé kell tennünk értük, vagy azért a viselkedésért, amit okoztak? A választ a kedves olvasóra bízom.

¹⁰ Walter Lippmann: *Public Opinion*. New York, NY Free Press, 1922